

Despre adaptarea grafică a numelor proprii din prima traducere a *Septuagintei* în limba română (Ms. 45)

Ana-Maria Gînsac*

Departamentul de Cercetare Interdisciplinar – Domeniul Socio-Uman, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”,
Str. Lascăr Catargi 54, 700107 Iași, România

Despre articol

Istoric:

Primit 5 decembrie 2015

Acceptat 13 decembrie 2015

Publicat 12 februarie 2016

Cuvinte-cheie:

nume proprii

traducere

adaptare formală

limba română

Septuaginta

Rezumat

Printre dificultățile cu care s-au confruntat întotdeauna traducătorii *Bibliei* se numără adaptarea numelor proprii din acest text în fiecare idiom. Unele nume proprii biblice au fost adaptate în limba română odată cu primele traduceri ale unor fragmente din *Vechiul* și din *Noul Testament*. Cele mai multe nume proprii biblice au fost însă adaptate pentru prima dată în limba română odată cu prima traducere românească a *Septuagintei*, efectuată de Nicolae Spătarul (Milescu) în a doua jumătate a secolului al XVII-lea și păstrată într-o copie manuscrisă revizuită (Ms. rom. 45) datînd din același secol. Sursa principală a acestei traduceri a fost o ediție a *Septuagintei* apărută la Frankfurt, în 1597. În spiritul literalismului care caracteriza traducerile *Bibliei* în epocă, tendința dominantă a traducătorului și a revizorilor a fost să conserve pe cît posibil forma numelor proprii din textul sursă, încercînd totodată să le integreze în grafia și în flexiunea limbii române. Pornind de la particularitățile formale ale numelor din textul-sursă, ne propunem să descriem unele aspecte și probleme legate de principiile grafice care au stat la baza transpunerii numelor proprii din sursa grecească în Ms. 45.

1. Introducere

Transpunerea numelor proprii (Npr) dintr-o limbă în alta se poate realiza prin cîteva procedee principale: *traducere* (înlocuirea materialului textual din limba-sursă cu echivalentul textual din limba țintă, de exemplu: gr. Φάραξ Βόρπος – *Valea Strugurelui*¹) *transliterare* și *transcriere* (adaptarea formei numelui din limba-sursă la sistemul grafic și morfologic al limbii-țintă)². Studiul adaptării formale la sistemul limbii române a numelor proprii scrise în alt alfabet decît cel latin presupune două direcții de cercetare:

- 1) *studiul adaptării grafice*: transpunerea prin transliterare (înlocuirea fiecărui grafem dintr-un sistem grafic printr-unul dintr-un sistem grafic diferit) sau prin transcriere fonetică a Npr dintr-un alfabet în altul³;
- 2) *studiul adaptării morfologice*: participarea Npr la „oposițiile de gen, număr, caz și determinare” ale limbii române (Ichim-Tomescu, 1978, p. 237).

Descriind modalitatea adaptării Npr ebraice în *Septuaginta*, specialiștii au evidențiat diversitatea transliterărilor și a transcrierilor existente pentru denominarea unor realități individuale, mai ales persoane și locuri. Astfel, studiind din această perspectivă cartea *Iosua (Iisus Navi)*, care conține liste ample de Npr, Moatti-Fine (1996, p. 69–73) arată că la baza numeroaselor variante ale toponimelor din această carte biblică au stat mai mulți factori:

* Adresă de corespondență: anamaria_ginsac@gmail.com.

¹ Pentru mai multe exemple, vezi Fernández (1977).

² Pentru diversele accepțiuni ale acestor termeni, vezi Catford (1965, p. 20–69) și Grass (2002, p. 114 ș.u.); pentru o sinteză a acestora, vezi Gînsac (2013).

³ Termenii *transliterare* și *transcriere* sînt definiți de Catford (1965, p. 68–69). Evidențîind cele două modalități de adaptare, Savu (2011, p. 77–80) folosește termenul „adaptare grafo-fonetică”.

- 1) dificultatea de a citi și a identifica majoritatea numelor de locuri din textul ebraic;
- 2) alternanța între traducere și transliterare în cazul toponimelor descriptive compuse; uneori sînt prezente ambele, de exemplu: *φάραγμα Ἀχώρα* – valea Ahor (*Ios*, 7, 24);
- 3) existența mai multor variante formale ale aceluiași nume, de exemplu: ebr. *'apēkāh* („cetatea lui Iuda”) este transpus în limba greacă în forma *Phakoua* (*Ios*, 15, 53) în *Codex Vaticanus* sau *Aphaka* în versiunea din *Codex Alexandrinus* (Moatti-Fine, 1996, p. 73); printre altele, acest fenomen a fost explicat prin existența mai multor tradiții de vocalizare a textului ebraic (Krašovec, 2010, p. 89);
- 4) coexistența formelor elenizate și a celor neadaptate la sistemul limbii grecești; vezi 2).

Unele Npr biblice au fost adaptate în limba română odată cu primele traduceri ale unor fragmente din *Vechiul și din Noul Testament: Evangheliarul slavo-român* (1551–1553), *Palia de la Orăștie* (1581–1582), *Codicele Bratul* (1559–1560) etc. Astfel, cercetările privind *Palia de la Orăștie* (1581–1582), text care cuprinde traducerea din limbile maghiară și latină a primelor două cărți ale *Pentateuhului*, relevă lipsa unui sistem unitar de transpunere a Npr în limba română, situație explicabilă prin gradul diferit de cunoaștere a numelor (cele cunoscute și cele des întrebuițate s-au fixat într-o formă unică), relevanța acestora în text, utilizarea unor surse multiple, principiul nealterării în traducere a textului-sursă, nivelul de pregătire al traducătorului etc. (Pamfil, 1982; Gafton, 2007).

Cele mai multe Npr biblice au fost adaptate pentru prima dată în limba română odată cu prima traducere (integrală) a *Septuagintei*, efectuată de Nicolae Spătarul (Milescu), în a doua jumătate a secolului al XVII-lea, și păstrată într-o copie manuscrisă revizuită (Ms. 45)⁴ la Biblioteca Academiei Române, filiala din Cluj. Sursa principală a acestei traduceri a fost o ediție a *Septuagintei* apărută la Frankfurt, în 1597 (SEPT. 1597)⁵. Pe lângă aceasta, pentru definitivarea textului din Ms. 45 au mai fost folosite și alte surse⁶, între care o ediție a textului grecesc tipărită la Londra, în 1653 (SEPT. 1653), aceasta fiind utilizată numai pînă la cartea *I Paralipomenon*, după cum se arată în *Cuvîntu înainte cătră cititori* (p. 909²):

Iară și noi, pre lângă izvodul lui Necoláie, am mai alăturat și alte izvoade grecești, pren care izvoade fost-au unul carele au fost tipărit la Englitéra, ci și acesta nu să potriviiia cu cel de la Frangofort; pentru căci pren bogate locuri adăogea și pren bogate locuri lipsiia, nu veniia cu cestalalt; pentru acêea, lipsele nu s-au socotit, iar adaosele s-au pus, precum vom face doslușirea mai jos cu însemnări. Și așa am venit cu acela izvod pînă la *Paralipómenon dentii*.

Literalitatea traducerii din Ms. 45, care presupune tendința spre conservarea formei Npr din textul-sursă, diferitele grafii cuprinse în acesta din urmă, implicarea a două alfabete diferite, precum și încercarea traducătorului de a adapta onomastica biblică în limba română sînt factori care au contribuit la gradul de integrare a Npr biblice din limba greacă în limba română. Pornind de la particularitățile formale ale Npr din textul grecesc⁷, ne vom limita în continuare la descrierea unor aspecte ale procesului adaptării grafice a Npr din *Septuaginta* (SEPT. 1597) în Ms. 45. Fiind vorba despre o traducere literală, în care se conservă adesea și forma morfologică a Npr din original, precizările legate de flexiunea Npr din textul grecesc sînt necesare pentru înțelegerea unor grafii din versiunea românească.

2. Particularități formale ale Npr din *Septuaginta*

O caracteristică generală a onomasticii din *Septuaginta* este aceea că, alături de cîteva Npr ebraice terminate în vocală, adaptate, de regulă, la sistemul morfologic al limbii grecești, există un număr mare de Npr

⁴Cu privire la paternitatea copiei revizuite din Ms. 45, vezi Cîndea (1979, p. 106–128), Onu (1984), Andriescu (1988, p. 17–25) și Ursu (2002, p. 7–133).

⁵Este vorba despre versiunea aldină, revizuită și corectată după edițiile apărute la Complutense, Antwerp, Strasbourg și Roma (Copinger, 2002, p. 94).

⁶Printre altele, este vorba despre o sursă slavonească (OSTR.) și una latinească (VULG.).

⁷Despre particularitățile formale ale Npr din *Septuaginta*, vezi Thackeray (1909), Moreno Hernández (1988), Dufour (1990) și Krašovec (2010).

care se termină în consoană, transliterate și, ca atare, nedeclinate în limba greacă (*Γαλαάδ, Αρφαξάδ, Ελείμ, Ενώχ, Ισραήλ*⁸ etc.).

2.1. Nume de persoană

- a) **Thackeray (1909, p. 161)** include în categoria Npr ebraice declinabile în limba greacă (după declinarea I) majoritatea numelor de persoană masculine care au terminație vocalică (*Ιονας, Μωυσής*⁹ etc.) și o serie de Npr feminine (*Άννα, Γοθολία, Ζέλφα, Λεία, Σάρρα, Σουσάννα* etc.). Potrivit filologului britanic, Npr declinate după declinarea a II-a (-ος) și a III-a (-ης, -ους etc.) sînt aproape inexistente în *Septuaginta*, cu excepția cărții *Ezd*, în care acestea apar constant (*Δαβίδης, Άβραμος* etc.). În **SEPT. 1597**, numele *Moise* apare declinat la genitiv după declinarea III-a: gen. *Μωϋσέως* (*3Ezd*, 8, 3), *τοῦ Μωϋσέως* (*1Par*, 26, 24); în **Ms. 45**, aceste forme au fost transpuse astfel: *a lui Moisei*, sub influența formei slavone *моѡѳѳи* (**Savu, 2011, p. 119**), respectiv *al lui Moiseu*, cu adaptarea terminației grecești.
- b) Npr biblice teoforice (care au în componență numele divinității, 'el) sînt de obicei elenizate prin adăugarea desinenței -ίας (genitiv în -ου), fiind declinate după declinarea I, de exemplu: *Άνανίας, Άνανιου; Ζαχαρίας, Ζαχαρίου; Σοφονίας, Σοφονίου* etc. Mai puțin frecvent este genitivul în -α: e.g. *Μιχαία, Νεεμία, Ιωσειά, Σεδεκία* (**Thackeray, 1909, p. 161–162**). În **SEPT. 1597** apar uneori ambele desinențe de genitiv ale numelui *Μιχαίας—Μιχαίου* (*4Reg*, 22, 12) și *Μιχαία* (*2Par*, 34, 20)—, transpuse diferențiat în **Ms. 45**: *lui Mihéu* (cu păstrarea formei numelui prin realizarea cazului genitiv cu ajutorul articolului proclitic), respectiv *Mihéii* (cu adaptarea numelui la sistemul morfologic al limbii române prin articularea enclitică).
- c) În *Septuaginta*, numele de persoană în -ών, terminație de origine ebraică (*Άαρών, Σαμψών* etc.), sînt de obicei nedeclinate în limba greacă. Între acestea, un caz special îl reprezintă numele *Σολομών*, care a trecut în limba greacă printr-un proces gradual de adaptare grafică și fonetică: *Σαλωμών – Σαλομών – Σολομών*¹⁰. După **SEPT. 1597**, formele acestui nume se păstrează și în traducerea din **Ms. 45**, de exemplu: *Salomon* (*3Ezd*, 8, 35) – *Solomon* (formă predominantă).
- d) În **SEPT. 1597**, unele Npr de persoană au mai multe forme grafice, de exemplu: *Άμελσάδ* (*Dan*, 1, 16) / *Άμελσάλ* (*Dan*, 1, 11), *Βαανά* (*3Reg*, 4, 16) / *Βανά* (*3Reg*, 4, 12), cf. *Amelsad / Amelsal, Vaaná / Vaná* (**Ms. 45**).

2.2. Nume de țări și de popoare

- a) În *Septuaginta*, formele transcrise din ebraică coexistă cu cele elenizate ale numelor de locuri (vezi **Thackeray, 1909, p. 166; Moatti-Fine, 1996, p. 71**): *Εδώμ – Ίδουμαία, Σνχέμ – Σίκιμα, Σομορών / Σεμερών – Σαμαρ(ε)ία, Σόρ – Τύρος, Γαλαάδ – Γαλααδίτις* etc. De altfel, traducătorii greci cunoșteau geografia biblică și, în consecință, și corespondentele grecești ale numelor de locuri și de popoare, de exemplu: *Etiopia* pentru *Cuș*, *Capadochia* pentru *Caftor*, *Gavlon* pentru *Golan*, *Mesopotamia* și *Siria* pentru *Aram*. În **Ms. 45**, acestea sînt păstrate întocmai după sursa grecească utilizată.
- b) Referitor la Npr terminate în -α, alături de numele de țări care se declină după declinarea I (e.g. *Γάζα, Σαμαρεία*) și numele de orașe declinate de obicei după declinarea a II-a a substantivelor neutre la plural (e.g. *Γάλλαλα, -ων, -οις; Σίκιμα, -ων*), în *Septuaginta* există și Npr de locuri nedeclinate, de exemplu: *Φασγά, Βετουλουά, Βοσορρά* etc. Aceeași situație apare și la numele terminate în -η, care apar fie declinate (e.g. ac. *Μαμβρήν, Νινενήν*), fie nedeclinate (e.g. *Μαμβρή, Νινενή*) (**Thackeray, 1909, p. 162 și 167**). Formele nedeclinate din **SEPT. 1597** sînt conservate și în **Ms. 45** (e.g. *Fazgá, Mamvrí, Neneví, Vetuluá*).

⁸În **SEPT. 1597**, formele nedeclinate sînt folosite ca atare pentru cazurile genitiv și dativ, nefiind integrate în flexiunea limbii române în **Ms. 45**, de exemplu: *υιοίς Ισραήλ* – „fiilor *Israil*” (*Ies*, 6, 6) și *μέσον Ελείμ* – „mijlocul *Elim*” (*Ies*, 16, 1); vezi mai multe exemple la **Ursu (2002, p. XII)**. Adaptarea morfologică a acestora în limba română nu face însă obiectul prezentului studiu.

⁹În conformitate cu normele actuale, am ortografiat Npr din **SEPT. 1597** cu inițială majusculă.

¹⁰Vezi, pentru explicații detaliate, **Thackeray (1909, p. 162)** și **Dufour (1990, p. 56)**.

În **SEPT. 1597**, numele de locuri în *-ων* pot fi nedeclicate (e.g. *Κεδρών, Ερμών*) sau declinate (e.g. *Ασκάλων, -ωνα*), acestea din urmă fiind uneori preluate în **Ms. 45** cu tot cu desinențele grecești: ac. *εις Ασκάλωνα – Ascálonα* (*Jud*, 14, 19), dar *Ascalon* (*1Mac*, 10, 86).

- c) Npr din **SEPT. 1597** prezintă dublete (forme vocalizate / nevocalizate) de tipul: *Μαγγελδῶ, Μαγγελδῶ / Μαγδών*¹¹. Acestea sînt preluate și în **Ms. 45**: *Magghedó* (*Is*, 10, 28), *Magheddó* (*4Reg*, 9, 27) / *Magdon* (*1Reg*, 14, 2).
- d) Npr de popoare ebraice sînt și ele fie împrumutate, caz în care se păstrează terminația ebraică în *-ī, -īth*, fie adaptate la sistemul limbii grecești, de obicei cu terminațiile *-αῖος* (desemnînd membrul unui trib) sau *-(ε)ίτης* (indicînd locuitorul unui oraș), de exemplu: *Χαναεῖ – Χαναεῖτης, Χαναναῖος*. (**Thackeray**, 1909, p. 171) consideră că nu poate fi determinat principiul care a stat la baza alegerii uneia sau a alteia dintre cele două forme, remarcînd totodată predominanța terminației *-ίτης*, care ar reflecta mai bine modelul ebraic în *-īth*. În **Ms. 45**, predomină sufixul *-itean*, de exemplu: *Αμμανῖται – amanitēni* (*Neem*, 13, 1), *Ασκαλωνῖται – ascalonitēni* (*1Reg*, 5, 10), *Κορίται – coritēni* (*1Par*, 9, 19), ac. *Κρήτας – critēni* (*Iez*, 25, 16), gen. *Ἐλαμιτῶν – elamitēni* (*Is*, 11, 11) / *Ἐλαμίται – elamītii* (*Ezd*, 4, 9), *Ἱεροσολυμίται – ierusalimitēni* (*Iosip*, 4, 22), gen. *τῶν Ἰοπιπῖτων – a ioppitēnilor* (*2Mac*, 12, 7) / *Ἰοπιπῖται – ioppītii* (*2Mac*, 12, 3), *Ἰσμαηλίται – ismailtēni* (*Ps*, 82, 5), *Ἰσραηλίται – israiltēni* (*Iosip*, 18, 1), gen. *Μωαβιτῶν – moavitilor* (*Fac*, 19, 37) / *Μωαβῖται – moavitēni* (*1Par*, 18, 2), *Σαμαρειῖται – samaritēni* (*4Reg*, 17, 29), *Τρωγλοδύται – trogloditēni* (*2Par*, 12, 3) etc. Uneori, aceeași formă grecească a etnonimului este redată cu ambele sufixe etnonimice românești, *-iți* și *-itean(i)*, de exemplu: „[...] au omorît pre *gavaoniți* (ac. *Γαβαωνίτας*). Și au chemat împăratul David pre *gavaonitēni* (ac. *Γαβαωνίτας*) și au dzis cătră ei. Și *gavaoniții* (nom. *Γαβαωνῖται*) nu-s fiii lui Israil, fără numai den sîngele amorreului [...]” (*2Reg*, 21, 1–2).

În **Ms. 45**, unele nume de popoare sînt folosite pentru a denumi țara. Utilizat și în alte scrieri românești vechi, procedeul constă, arată **Arvinte** (1988, p. 49), în „folosirea numelui unui popor, la singular sau la plural, pentru a denumi țara locuită de acel popor”. Astfel, numele de popoare grecești la ac. sg. (*τὸν Χετταῖον, τὸν Ἰεβουσαῖον, τὸν Ἀμορραῖον, Ἀρουκαῖον, τὸν Αὐαῖον, τὸν Ἐσενναῖον, τὸν Γεργεσαῖον, τὸν Ἀρουαδαῖον* etc.), care au fost adaptate în **Ms. 45** în forma *Hetteu, Ievuseu, Amorreu, Arucehu, Eveu, Esenneu, Ghergheseu, Arudeu* (*1Par*, 1, 14–16: „Și pre Hetteu și pre Ievuseu și pre Amorreu și pre Ghergheseu și pre Eveu și pre Arucehu și pre Esenneu pre Arudeu și pre Aamareu”), denominează țări, fiind ortografiate în alfabet latin cu inițială majusculă.

3. Particularități grafice ale Npr din Ms. 45

Dincolo de evidenta străduință de a adapta onomastica biblică din *Septuaginta* de la Frankfurt (1597) în limba română, remarcăm preferința traducătorilor **Ms. 45** pentru redarea cît mai exactă a originalului, precum și încercarea de a aplica în mod coerent un sistem de transliterare și transcriere din limba greacă în limba română scrisă cu caractere chirilice.

3.1. Preferința pentru redarea cît mai exactă a originalului

În general, în **Ms. 45** se optează pentru preluarea cît mai exactă a Npr din **SEPT. 1597**, transpunîndu-se uneori în limba română chiar terminațiile cazuale grecești, de exemplu: a) antroponime: *Elivemas* (*Fac*, 36, 41), *Vithelias* (*Neem*, 3, 20), *Adonias* (*3Reg*, 2, 19), *Ananias* (*Iosip*, 16, 21), *lui Vanéas* (*3Reg*, 2, 25), *Iósifos*, pentru *Ἰώσηφος* (*1Mac*, 5, 60), dar *Iosif*, pentru *Ἰωσήφ* (*1Mac*, 2, 53 ș.a.), *Sosipátron* (*2Mac*, 12, 24), *Sosípatros* (*2Mac*, 12, 19) etc.; b) toponime: *Aradion* (*Fac*, 10, 18), *Vachúros* (*3Ezd*, 9, 24), *Diospólis* (*Iez*, 30, 16), *Tíros* (*3Reg*, 7, 13), *Sichimon* pentru *Σικίμων* (*Fac*, 33, 18)¹², etc. Nu credem că preluarea acestor nume în forma flexiunii grecești are legătură cu nerecunoașterea lor de către traducătorul sau revizorul **Ms. 45** (**Savu**, 2011, p. 95), ci acest fapt evidențiază mai degrabă tendința de a prezerva forma din original.

¹¹Vezi explicațiile și alte exemple la **Moreno Hernández** (1988, p. 276–277).

¹²Pentru alte exemple, vezi **Ursu** (2002, p. XIII).

Unele Npr biblice intrate în uz anterior sau odată cu primele traduceri ale textelor folosite în serviciul liturgic, deci cunoscute (Gafton, 2007, p. 86), sînt redată într-o singură formă, altele prezintă variante, explicabile atît prin eventualele discontinuități la acest nivel în textul sursă, cît și prin încercarea continuă a traducătorului de a adapta forma numelor la sistemul limbii române. Astfel, forma neadaptată apare adesea alături de cea adaptată, de exemplu: *Ἀλχιμος* – *Alchimos* (1Mac, 7, 5), dar *Ἀλχιμος* – *Alchim* (1Mac, 7, 21 ș.a.).

Traducătorul Ms. 45 a păstrat cît mai fidel forma numelor din SEPT. 1597, preluînd și inconsecvențele din acest text, fără a standardiza, de regulă, numele care prezintă mai multe grafii în textul grecesc. De exemplu, toponimul *Βηθσιμώθ* – *Vithsimoth* (Ios, 12, 3) apare și cu forma *Βηθσιμούθ* – *Vithsimúth* (Ios, 13, 20); antroponimul *Abimelec*, scris *Ἀχιμέλεχ* / *Ἀχιμέλεχ* / *Ἀβιμέλεχ*, a fost transpus ca atare (*Abimeleh* / *Avimeleh*, cu sau fără accent) în majoritatea cazurilor (58 de ocurențe), cu cîteva excepții, cauzate, probabil, de neatenția traducătorului sau a copistului, de exemplu: *Aviméleh* (1Reg, 21, 2), dar *Ἀχιμέλεχ* (SEPT. 1597), *Avimeleh* (Ps, 51, titlu), dar *Ἀβιμέλεχ* (SEPT. 1597), transpus în limba română fără accent. În cazul antroponimului *Abiezer*, SEPT. 1597 are trei grafii, preluate ca atare în Ms. 45: *Ἀφιέζερ* – *Afiézer* (1Par, 11, 28), *Ἀχιέζερ* – *Abiézer* (Ios, 17, 2), *Ἀβιέζερ* – *Aviézer* (1Par, 7, 18 ș.a.); la Jud, 6, 34, traducătorul redă, probabil, numele din glosa infrapaginală (*Ἀβιέζερ*), nu pe cel din text (*Ἀβιάζερ*). Totuși, uneori apar și tentative de standardizare: *Fud* / *Fudu* – *Φούδ* (Is, 66, 19; Naum, 3, 9; Fac, 10, 6), dar *Fud* – *Φούδ* (1Par, 1, 8), în loc de *Futh*. Npr *Μωσέως* (2Par, 23, 18) a fost transpus în Ms. 45 în forma *lui Moisei*, probabil sub influența notei corespondente din subsolul sursei („al. *Μωϋσή*”) sau poate a formei predominante a numelui în manuscris sau în alte texte din epocă (*Moisi*).

3.2. Încercarea de a aplica în mod consecvent un set de norme de transliterare și transcriere a Npr din limba greacă în limba română scrisă cu alfabet chirilic

O limbă notează sunetele altei limbi prin prisma corespondentelor fonetico-grafice care îi sînt proprii (Agafonov et al., 2006, p. 629). Astfel, adaptarea formală a Npr biblice din limba greacă în limba română scrisă cu alfabet chirilic trebuie discutată din perspectiva *tractologiei*, care presupune, în cazul de față, transpunerea Npr din limba greacă (SEPT. 1597) în limba română scrisă cu alfabet chirilic (Ms. 45), dar și din perspectiva *transcrierii interpretative* a numelor din alfabet chirilic (Ms. 45) în alfabet latin.

a) Inițiala majusculă

În limba română, inițiala majusculă este marca grafică a Npr. Analiza vechilor texte biblice românești relevă, însă, faptul că majuscula nu este o caracteristică constantă în marcarea formală a Npr (vezi PO, BB, MICU etc.). După modelul *Septuagintei* de la Frankfurt (1597), Npr nu sînt marcate prin inițială majusculă în Ms. 45. O excepție o constituie primele două cărți biblice, *Facerea* și *Ieșirea*. În unele cazuri, chiar în același fragment (ex. *Num*, 1, 5–10), Npr sînt fie marcate, fie nemarcate prin inițială majusculă.

b) Tratatamentul geminatelor

În Ms. 45 a fost conservată, de regulă, reduplicarea consoanelor în grafia Npr din textul sursă grecesc, aceasta fiind redată ca atare și în transcrierea în alfabet latin, de exemplu: *Ἀχισαμμαί* – *ἀχῖσαμῃε* – *Abisamme* (1Par, 2, 32), *Ἀθθάρατις* – *ἀθθάρατις* – *Aththarátis* (3Ezd, 9, 50), *Ἀκκούβ* – *ἀκκβ* – *Accuv* (Ezd, 2, 45), *Καππαδοκία* – *καππαδοκία* – *Cappadochia* (Am, 9, 7), dar *Καππαδοκίας* – *καπαδωκία* – *Capadochia* (Deut, 2, 23), *Λύδδα* – *λυδα* – *Lidda* (1Mac, 11, 34), *Μανασσής* – *μανασσι* – *Manassi* (1Par, 3, 13), dar *Μανασσῆ* – *μανασί* – *Manasí* (1Par, 5, 18), *Ὀδολλάμ* – *ὄδολλᾶμ* – *Odollam* (1Par, 11, 15), dar *Ὀδολλάμ* – *ὠδολλᾶμ* – *Odolam* (2Mac, 12, 38). În Ms. 45 este conservată prin transcriere geminata aspirată θθ, care apare în SEPT. 1597 alături de formele disimilate, preluate și ele ca atare: *Μαθθανίας* – *Maththania* (2Par, 29, 13), cf. *Ματθανίας* – *Matthanias* (1Par, 25, 4).

Raportat la textul sursă, există și inconsecvențe în transcrierea Npr, de exemplu: *Σωσάννα* – *сωсάна* – *Sosána* (Sus, 1, 3), *Ἰγγαννίμ* – *иγγаним* – *Inganim* (Ios, 19, 21), *Ἀμανί* – *амани* – *Ammani* (Neem, 3, 2) etc.; de asemenea, grupul *-mmn-* din antroponimul *Ammnon* – *аммон* (2Reg, 13, 1 și alte 14 ocurențe

din aceeași carte biblică) nu reflectă forma numelui din original: *Ἀμνών* (SEPT. 1597). Aceste forme nu pot fi explicate nici prin sursele secundare (SEPT. 1653, OSTR., VULG.).

c) Spiritele

În Ms. 45, spiritul lin, notat în limba greacă [ˈ], este redat cu regularitate în ortografierea Npr: *Ἀραβία* – ἀραβία – *Aravía* (1Mac, 11, 16), *Ἰλί* – ἰλί – *Ilí* (1Reg, 1, 9 ș.u.), *Ἐλάμ* – ἐλαμ – *Elam* (2Reg, 10, 16) etc. Spiritul aspru, notat în limba greacă [ˈ] și pronunțat /h/, este transcris ca spirit lin în Ms. 45 în cazuri precum: *Ἱερουσαλήμ* – ἱερῶμ – *Ierusalim* (2Reg, 10, 14 ș.u.), *Ἡλιούπολις* – ἡλιῶπολεω – *Iliupóleos* (Ieș, 1, 11), *Ἡλιόδωρος* – ἡλιῶδωρ – *Iliódor* (2Mac, 3, 13 ș.a.), *Ἀχεχάρ* – ἀχεχαρ – *Ahehar* (Neem, 3, 22) etc.

d) Accentul

Problema accentuării Npr de țări în limba română a fost discutată de Arvinte (2008, p. 110–124). Acesta a arătat, cu exemple concludente, că în perioada veche a limbii române existau două moduri de accentuare a numelor de țări terminate în *-ia*:

- α) când accentul cade pe silaba penultimă (e.g. *Asia*, *Chilichia*, *Machedonia*, *Persia*, *Rusia*, *Siria*), Npr se încadrează în sistemul denominativ grecesc, care a fost folosit în limba română în perioada cuprinsă între secolele al XVII-lea și începutul secolului al XIX-lea, când circulația tipăriturilor în limba greacă era foarte mare în țările române;
- β) când accentul cade pe silaba antepenultimă (e.g. *Aravía*, *Capadóchia*, *Gália*, *Grécia*, *Machidónia*, *Tráchia*), este vorba despre sistemul latinesc de denominare de origine savantă, „care s-a constituit de-a lungul a mai bine de patru secole de cultură românească, fiind astăzi predominant în limba de cultură” (Arvinte, 2008, p. 113). În vechea română literară a existat o concurență între cele două moduri de accentuare.

Accentul nu este marcat, de regulă, în cazul Npr care conțin litere suprascrise, de exemplu: *Ἐνώμ* – ἐνωμ – *Enom* (Ios, 18, 16), *Βιθαεμεκ* – βιθαεμεκ – *Vithaemec* (Ios, 19, 27), *Θεμανον* – θεμανων – *Themanon* (1Par, 1, 45), *Τελμον* – τεμων – *Telmon* (1Par, 9, 17), *Ναββαβδιών* – ναβαβδιων – *Navvavdion* (1Par, 5, 19).

Poziția accentului pe ultima vocală a Npr (*-iá*), mai ales în listele lungi de nume (genealogii), se explică prin faptul că aceste nume nu au fost adaptate la sistemul limbii grecești (nominativ în *-ίας*, genitiv în *-ιά*), ci au fost transliterate din ebraică (*-iá*): *Samá* (1Par, 8, 13), *Iesfá* (1Par, 8, 16), *Vareá* (1Par, 8, 21), *Adriá* (1Par, 8, 22), *Veriá* (1Par, 23, 11) etc. Thackeray (1909, p. 162) explică acest fapt prin completarea listelor genealogice cu nume din alte surse în care numele nu erau declinate; dovadă ar fi Npr marcate între paranteze pătrate, de exemplu: *Καὶ ἰεσφάν, καὶ ἀβέρ, καὶ ἐλιήλ [καὶ ἀδριά]*. Rămase nedeclinate în limba greacă, numele în *-(ε)ιού* au fost preluate ca atare în Ms. 45, de exemplu: *Avdiú* (*Avd*), *Iliú* (3Reg, 4Reg).

Uneori, deși prezent în textul sursă, accentul este nemarcat în Ms. 45: *Ierusalim* / *Ierusalím*, *Iothor* / *Ióthor*, *Iamna* / *Iamná*, *Ionathan* / *Ionáthán* etc. În alte cazuri, printre ocurențele unor nume apar și forme dublu accentuate, de exemplu: gen. *Ἰλιούπολις* (*Fac*, 41, 50 și 46, 20), gr. *Ἡλιουπόλεως*, cf. *Iliupóliis* (*Fac*, 41, 45), fenomen care s-ar putea explica prin faptul că este vorba despre un Npr descriptiv compus: *Ἡλίου πόλις*. Probabil o eroare de copist ar putea explica o formă precum *Ecvatáná* (2Mac, 9, 3), cf. *Ἐκβάτανα*.

Accentul pe vocalele finale (*Mamvri* / *Mamvrí*, *Sichima* / *Sichimá* etc.) este preluat din textul sursă, unde marchează o formă nedeclinată în limba greacă a numelui (vezi *supra*, 2.2.b.).

e) Transpuneri inexacte din limba greacă în limba română

Unele forme din Ms. 45 nu reflectă forma din textul-sursă. Aceste inconsecvențe pot fi încadrate în categoria greșelilor de transcriere, de exemplu: *Βαβυλώνα* – *Vavilor* (Ier, 50, 11), *Ἀσσοῦρ* – *Assus* (Iez, 32, 29), *Βακβουκχία* – *Vacvuchía* (Neem, 12, 9 și 25), *Ἐνώμ* – *Enom* (Ios, 18, 16), *Βεσελεήλ* – *Veseliil* (Ieș, 38, 22), *Ἄγγιθ* – *Angbeth* (3Reg, 2, 13), *Ἰεθράν* – *Iethran* (1Par, 1, 41), *Ναασών* – *Naason* (1Par, 2, 11).

Fiind vorba despre un text manuscris, unele Npr (transpuse greșit sau refăcute după alte ediții) sînt

corectate în text (deasupra rîndului sau în rînd) prin întregirea lor între croșete¹³, de exemplu: *Vetharâ* [va] (*Ios*, 15, 6), [Si]hem (*Ios*, 17, 2). Altele sînt corectate pe marginea textului, de exemplu: pentru *Sovothé* (*2Reg*, 21, 18) se indică pe margine corectura χ (*h*) deasupra slovei ϩ (*th*), indicînd forma *Sovohé*, cf. gr. Σοβοχαί (*SEPT*. 1597).

Sporadic, în *Ms. 45*, unele prepoziții netraduse în limba română au fost atașate Npr: forma ε̂^hβεδλωμων̂^h (*3Ezd*, 5, 31) redă secvența grecească ἐκ Βεδλωμών („din Vethlomon”), greșeală semnalată pe marginea textului printr-o vrahie roșie, marcînd traducerea separată a prepoziției grecești, i.e. *den*.

f) *Sistemul de transliterare și transcriere a Npr din limba greacă (SEPT. 1597) în limba română (Ms. 45)*

Pornind de la indicele de Npr al *Ms. 45*, redăm în Tabela 1 regulile de transpunere grafică a acestora din limba greacă în limba română scrisă cu alfabet chirilic, iar apoi în alfabet latin. Tabelul permite unele remarci privind transpunerea Npr grecești în limba română scrisă cu alfabet chirilic, precum și transcrierea lor în alfabet latin. Astfel, în privința *consoanelor grecești* (occlusive, siflante și lichide) nu există dificultăți majore în privința transpunerii lor din alfabet grecesc în alfabet chirilic. Există însă și unele excepții:

- α) consoana dublă ψ este transliterată în *Ms. 45* prin slova chirilică ψ, transcrisă în alfabet latin prin *ps*: Ψοντομφανήχ – ψω̂^hτο̂^hφανη̂^h – *Psontomfanih* (*Fac*, 41, 45), Λαμψούρ – λα̂^hψ̂^hρ̂^h – *Lampsur* (*1Reg*, 27, 8), Σαμψά – σα̂^hψ̂^hά – *Sampsá* (*Ezd*, 4, 8). Uneori, deși prezentă în *SEPT. 1597*, consoana ψ nu este redată în *Ms. 45*, de exemplu: Σαμψαί – σα̂^hψ̂^hα̂^h – *Samsé* (*Ezd*, 4, 17 și 23);
- β) consoana velară geminată –γγ– este transcrisă în *Ms. 45* prin grupul consonantic ηγ (*ng*): Ἀγγαί – ἀ̂^hγγ̂^hε̂^h – *Anghé* (*Fac*, 13, 3), Ἀγγιθ̂ – ἀ̂^hγγ̂^hιθ̂ – *Anghith* (*1Par*, 3, 2), Ἀμαγγαρί – ἀ̂^hμα̂^hγγ̂^hα̂^hρί – *Amangari* (*1Reg*, 20, 20). Uneori, geminata –γγ– este numai transliterată (γγ, *gg*), de exemplu: Ἀγγαί – ἀγγ̂^hα̂^h (Is, 10, 28–29);
- γ) grupul consonantic –ντ– este transcris în *Ms. 45* prin ηδ (*nd*), de exemplu: Ἀντιόχος – ἀ̂^hντ̂^hι̂^hω̂^hχ̂^h – *Andioh* (*Fac*, 39, 1);
- δ) rar, în locul siflantei surde σ este notată în *Ms. 45* slova з (*z*), fapt care indică sonorizarea în limba română a consoanei grecești, de exemplu: τῶ Ἐσδρα – ἔσδρ̂^hα̂^h – Ἐσδρ̂^hα̂^hι̂^h – *Ézdrii* (numai două ocurențe din 56), cf. Ἐσδρ̂^hικ̂^hα̂^hμ – ἔσδρ̂^hικ̂^hα̂^hμ̂^h – *Eszdricam* (*1Par*, 3, 22).

Referitor la *vocalele grecești*, acestea sînt transpuse în alfabet chirilic în mai multe moduri:

- α) vocala grecească ε este transpusă în *Ms. 45* astfel:
 - prin slova е (*e*), de exemplu: Ἐχβάτανα – ε̂^hχ̂^hβα̂^hτάνα̂^h – *Ecvatáná* (*2Mac*, 9, 3), Ζοροβάβελ – ζορ̂^hω̂^hβ̂^hάβε̂^h – *Zorovavel* (*Zab*, 4, 6), Βοκχέ – βο̂^hκ̂^hχ̂^hέ – *Vokhé* (*1Par*, 6, 5);
 - rar, prin slovele Ѧ și Ѣ, de exemplu: Βεδλλέμ – β̂^hεδ̂^hλλ̂^hέμ̂^h / β̂^hεδ̂^hλλ̂^hѢ̂^hε̂^hμ̂^h (*Jud*, 17, 8–9);
- β) vocala grecească lungă η este redată în *Ms. 45* astfel:
 - prin slova и (*i*), în pronunție reuchliniană: Ἠλιόδωρος – и̂^hλι̂^hο̂^hδ̂^hω̂^hρ̂^hς – *Iliódor* (*2Mac*, 3, 13), Ἠγγαννίμ – и̂^hγγ̂^hα̂^hν̂^hι̂^hμ̂^h – *Inganim* (*Ios*, 19, 21), Γηφάρ – γ̂^hη̂^hφ̂^hα̂^hρ̂^h – *Ghifar* (*Is*, 60, 6), Δανιήλ – δ̂^hα̂^hν̂^hι̂^hη̂^hλ̂^h – *Daniil* (*1Mac*, 2, 60), Μανασσῆ – μα̂^hνα̂^hσ̂^hή – *Manasí* (*1Par*, 5, 18);
 - rar, prin semnul ˘ (*i*), în pronunție reuchliniană: Ῥεηλά – ρε̂^hλά – *Reilá* (*1Par*, 2, 15);
 - rar, prin slova е (*e*): Ησαῦ – ἔσα̂^h – *Esav* (*Num*, 24, 18);
- γ) vocala grecească ι este redată în *Ms. 45* în două moduri. În limba greacă, cînd ι este precedat de o vocală cu care nu formează un diftong, este notat *î*, fiind transcris în *Ms. 45* astfel:
 - prin slova *î* (*i*), conform pronunției reuchliniene: Αἰά – α̂^hἰ̂^hά – *Aiá* (*1Par*, 1, 40), Ἀβεσσαῖ – ἀ̂^hβε̂^hσα̂^hἰ̂^h – *Avessai* (*1Par*, 2, 16), Βανει̂ – βα̂^hνε̂^hἰ̂ – *Vanei* (*Ezd*, 10, 34), Γαῖ – γ̂^hα̂^hἰ̂ – *Gai* (*4Reg*, 9, 27);
 - rar, prin semnul ˘ (*i*), conform pronunției reuchliniene: Καῖναν – κα̂^hἰ̂^hνα̂^hν̂^h – *Cainán* (*1Par*, 1, 2);

¹³Rolul acestor semne este explicat în *Cuvîntul înainte către cititori* (p. 909): „Iar unde vei vedea acesta semnu cu roșiu [] și la mijloc iarăși cuvinte, să știi că l-am aflat mai mult întru izvodul Englitării”.

Semne	Contexte specifice	Transpunere în limba română	
		<i>Alfabet chirilic</i>	<i>Alfabet latin</i>
α		α	a
	αυ (dift.)	αφ, αβ	af, av
	αι (dift.)	ε	e
β		β, β̄	é
		β	v
γ		γ	g
	γ + ε, η, ι	γε, γη	ghe, ghi
	-γγ-	γγ, γγ	ng, gg
δ		Δ	d
ε		ε	e
	ευ (dift.)	εφ, εβ	ef, ev
	ει (dift.)	η	i
ζ		ζ	z
η		η, η̄	i
		ε	e
θ		θ	th
ι		η	i
	ï	ï	i
κ		κ	c
	κ + ε, η, ι	κε, κη	che, chi
	κ + χ	κ + χ	kh
λ		λ	l
μ		μ	m
ν		η	n
	ντ	ηΔ	nd
ξ		ξ	x
ο		ο, ω	o
	οι (dift.)	ι	i
	ου (dift.)	υ	u
π		π	p
ρ		ρ	r
σ, ς		σ	s
σ		ζ (rar)	z
τ		π	t
	ντ	ηΔ	nd
υ		η	i
	ÿ	ου	i
φ		φ	f
χ		χ	h
ψ		ψ	ps
ω		σ	s
		ω	o

Tabela 1: Sistemul de transliterare și transcriere a Npr din SEPT. 1597 în Ms. 45.

- δ) vocala grecească *o* este redată în **Ms. 45** prin slovele *o* sau *w*, fără a exista o regulă pentru folosirea uneia sau a alteia dintre acestea: *Καππαδοχία* – *κα^ππαδοκία* – *Cappadochia* (*Am*, 9, 7), dar *Καππαδοχίας* – *καπαδοκία* – *Capadochia* (*Deut*, 2, 23), *Ὀδολλάμ* – *ὄδο^λλα^μ* – *Odollam* (*1Par*, 11, 15), dar *Ὀδολλάμ* – *ὄδο^λλα^μ* – *Odolam* (*2Mac*, 12, 38);
- ε) vocala grecească *v* este transcrisă în **Ms. 45**, conform pronunției reuchliniene, prin slovele *u* și *i* (*i*): *Ἀσσυρίας* – *ασ^ςη^ρία* – *Assiria* (*Iosip*, 13, 9), *Τύρος* – *πίρω^ς* – *Tiros* (*3Reg*, 9, 12), *Λύδδα* – *λι^δδα* – *Lidda* (*1Mac*, 11, 34). În limba greacă, atunci când vocala *v* este precedată de o altă vocală cu care nu formează un diftong, este notată *ü*, fiind transcrisă în **Ms. 45** prin semnul *~* (*i*): *Μωϋσέως* – *μω[~]σε^ς* – *Moiseu* (*1Par*, 26, 24); în unele cazuri, aceasta pare a fi preluată ca atare din limba greacă: *Ἰωῴαν* – *ιο^ωία^ν* – *Ioián* (*1Par*, 1, 5), dar *Ἰωῴαν* – *ιω[~]α^ν* – *Ioián* (*1Par*, 1, 7).

Transpunerea unor *diftongi* din limba greacă în alfabet chirilic ridică unele probleme:

- α) diftongul grecesc *ai* este transcris în **Ms. 45** astfel:
- prin slova *e* (*e*), conform pronunției reuchliniene: *Αιλάμ* – *έ^λα^μ* – *Elam* (*2Reg*, 10, 16), *Εὔαιον* – *έ^βε^ς* – *Even* (*1Par*, 1, 15), *Βαραία* – *βα^ρεά* – *Vareá* (*1Par*, 8, 21);
 - prin slova *ae*: *Σαββαταίος* – *σα^ββα^ταί^ως* – *Savvatéos* (*Neem*, 11, 16), *Ἀδαία* – *ά^δά^α* – *Adéa* (*2Par*, 23, 1), dar *Ἀδαία* – *ά^δεά* – *Adeá* (*1Par*, 8, 21), cf. *Ἄθαιά* – *ά^θά^α* – *Athéa* (*Neem*, 11, 4), *Μερζελλαί* – *με^ρζε^λλά* – *Merzellé* (*Ezd*, 2, 61), *Βερζελλαί* – *βε^ρζε^λλά* – *Verzellé* (*Neem*, 7, 63). Am transcris slova chirilică *ae* prin semnul *é*, întrucât echivalează diftongul grecesc *ai*, pronunțat /e/, conform rostirii reuchliniene;
- β) diftongul grecesc *av* este transcris în **Ms. 45**, alternativ, prin *af* sau *av* (*af*, *av*), conform pronunției reuchliniene: *Ἠσαῦ* – *η^σα^φ* – *lui Isaf* (*1Mac*, 5, 3), dar *Ἠσαῦ* – *η^σα^β* – *Isav* (*1Mac*, 5, 65); *Ἀνάν* – *ά^ννα^ν* – *Aunan* (*1Par*, 2, 3), *Ναζαῦ* – *να^ζα^φ* – *Nazaf* (*Fac*, 22, 22). În cazul numelui *Isaf* (*1Mac*, 5, 3), o glosă marginală indică lecțiunea *v* în loc de *f*;
- γ) diftongul grecesc *ei* este transcris în **Ms. 45**, conform pronunției reuchliniene, prin slovele *u* sau *i* (*i*): *Ἀφείρ* – *ά^φη^ρ* – *Afir* (*Fac*, 25, 4), *Λαφειδώθ* – *λα^φη^δώ^θ* – *Lafidóth* (*Jud*, 4, 4), *Ἰαβεΐς* – *ια^βη^ς* – *Iavis* (*1Par*, 10, 11), *Σαμάρεια* – *σα^μά^ρια* – *Samária* (*2Par*, 28, 15);
- δ) urmat de o consoană, grupul vocalic grecesc *ev* este transcris în **Ms. 45** conform pronunției reuchliniene, astfel:
- prin *ef* (*ef*): *Εὐπάτωρ* – *ε^φπά^τω^ρ* – *Efpátor* (*1Mac*, 6, 17), *Εὐφράτου* – *ε^φρά^τω^ς* – *Efráth* (*Deut*, 11, 24);
 - prin *ev* (*ev*): *Εὐπάτωρ* – *ε^βπά^τω^ρ* – *Evpátor* (*2Mac*, 10, 10), *Εὐπόλεμον* – *ε^βπό^λε^μ* – *Evpólem* (*1Mac*, 8, 17), *Εὐμενεΐ* – *ε^βμε^νί* – *lui Evmení* (*1Mac*, 8, 8). Urmărit de o vocală, grupul *ev* este transcris *ev*: *Εὔαιον* – *έ^βε^ς* – *Even* (*1Par*, 1, 15), *Εὐϊλάτ* – *έ^βη^λα^τ* – *Evilat* (*Fac*, 2, 11).

Terminațiile grecești *-aíos* și *-aíon* sînt transcrise în **Ms. 45** prin grupul *e8* (*eu*): *Ἀχραθαίος* – *Ahratheu* (*Preambul Est*, 13), *Ἀχραθαίων* – *Arhatheu* (*Preambul Est*, 14) etc.

4. Concluzii

Forma grafică a Npr din **Ms. 45** reflectă, cu unele mici excepții (greșeli de transliterare/transcriere, unele cazuri de standardizare etc.), forma acestora din textul-sursă principal, *Septuaginta* de la Frankfurt (1597), sursele secundare nefiind luate în considerare în această privință. Unele forme sînt corectate în text după versiunea de la Londra (1653) a textului grecesc, folosită de revizorul traducerii lui Nicolae Spătarul (Milescu) pînă la cartea *1 Paralipomenon*.

La rîndul său, textul-sursă prezintă numeroase inconsecvențe în privința formei Npr, cauzate de principiul literalității traducerii, care a impus în general conservarea formei Npr ebraice și numai sporadic adaptarea lor la sistemul morfologic al limbii grecești. În **Ms. 45** se conservă fenomenele anormale din textul sursă (multiplele grafii ale aceluiași nume și diferitele modalități de denominare a aceluiași individ), încercările de standardizare a unor forme și greșelile de transcriere din alfabet grecesc în alfabet chirilic

fiind rare. De asemenea, dincolo de existența mai multor slove chirilice pentru redarea aceleiași semn grafic grecesc, se poate evidenția totuși încercarea traducătorului/revizorului de a aplica în mod consecvent un set de norme de transliterare și de transcriere a Npr din limba greacă în limba română (conform pronunției reuchliniene). Studiul sistematic al specificului integrării Npr din textul grecesc în flexiunea limbii române va întregi imaginea asupra specificului formal al Npr din **Ms. 45**.

Bibliografie

A. Surse

- BA = *La Bible d'Alexandrie*, VI. *Jésus (Josué)*, Les Éditions du Cerf, Paris, 1996.
- BB = *Biblia 1688*, text stabilit și îngrijire editorială de Vasile Arvinte și Ioan Caproșu, volum întocmit de Vasile Arvinte, Ioan Caproșu, Alexandru Gafton, Laura Manea, N.A. Ursu, vol. I–II, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2001 (I), 2002 (II).
- MICU = *Biblia, adică Dumnezeiasca Scriptură a legii vechi și a ceii noao, toate care s-au tălmăcit de pre limba elinească pre înțelesul limbii românești* [*Biblia de la Blaj – 1795*, Ediție jubiliară în reproducere anastatică și transcriere interpretativă, coord. Ioan Chindriș și Eugen Pavel, Roma, 2000], Blaj, 1795.
- MLD = *Biblia de la București (1688)*, în seria *Monumenta linguae Dacoromanorum. Pars I. Genesis*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 1988; *Pars XXI. Machabeorum I, Machabeorum II, Machabeorum III*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2015.
- Ms. 45 = Biblioteca Filialei Cluj a Academiei Române, fondul Blaj, *Manuscrisul românesc nr. 45* [c. 1683–1686].
- OSTR. = *Библиа сирекъ книги Ветухаго и Новаго Завета по языкоу словенскоу* [...], Ostrog, 1581.
- PO = *Palia de la Orăștie: 1581–1582*, text, facsimile, indice și ediție îngrijită de Viorica Pamfil, Editura Academiei Române, București, 1968.
- SEPT. 1597 = *Τῆς Θείας Γραφῆς. Παλαιάς Δηλαδῆ και Νέας Διαθήκης ἀπάντα. Divina Scriptura nempe Veteris ac Novi Testamenti omnia, Graece* [...], Frankofurti ad Mœnum, apud Andreae Wecheli hæredes, 1597.
- SEPT. 1653 = *Ἡ Παλαια Διαθηκη κατα τους ἑβδομηκοντα. Vetus Testamentum Graecum ex Versione Septuaginta Interpretum*, iuxta Exemplar Vaticanum Romæ editum, Accuratissime [...], Londini, Excudebat Rogerus Daniel [...], MDCLIII.
- VULG. = *Biblia ad vetustissima exemplaria castigata* [...], Antverpiæ, Ex officina Christophori Plantini, MDLXV.

B. Referințe

- Agafonov, C., Grass, T., Maurel, D., Rossi-Gensane, N. & Savary, A. (2006). *La traduction multilingue des noms propres dans PROLEX*, în „Meta: journal des traducteurs”, LI (4), p. 622–636, [CrossRef](#).
- Andriescu, Al. (1988). *Locul Bibliei de la București în istoria culturii, literaturii și limbii române literare*, în **MLD**, *Pars I. Genesis*, Iași, p. 7–45.
- Arvinte, V. (1988). *Studiu lingvistic asupra primei cărți (Facerea) din Biblia de la București (1688), în comparație cu Ms. 45 și Ms. 4389*, în **MLD**, *Pars I. Genesis*, p. 47–105.
- Arvinte, V. (2008). *Român, românesc, România. Studiu filologic*, ediția a III-a (definitivă), Casa Editorială „Demiurg”, Iași.
- Ballard, M. (2004). *Le nom propre en traduction*, în „Babel”, vol. 39, nr. 4, p. 194–213, [CrossRef](#).
- Catford, J.-C. (1965). *A Linguistic Theory of Translation. An Essay in Applied Linguistics*, Oxford University Press, London.
- Cândea, V. (1979). *Rațiunea dominantă. Contribuții la istoria umanismului românesc*, Editura Dacia, Cluj-Napoca.
- Copinger, W.-A. (2002). *The Bible and its Transmission. Being an Historical and Bibliographical View of the Hebrew and Greek Texts* [...], Martino Publishing, Mansfield Centre [prima ediție: Londra, 1897].
- Dufour, J.-P. (1990). *La Transcription des noms propres dans la Bible anglaise avec références faites à la Bible dite «Version Autorisée» (1611)*, în Yannick Le Boulicaut (éd.), „Onomastique biblique: des richesses de la Bible hébraïque aux usages en langues modernes. Actes du Colloque des 4 et 5 novembre 1988”, Université catholique de l'Ouest, Angers, p. 55–61.
- Fernández, M.-N. (1977). *Nombres propios y etimologías populares en la Septuaginta*, în „Sefarad”, XXXVII, p. 239–260.
- Gafton, Al. (2007). *Palia de la Orăștie ca traducere*, în Alexandru Gafton, Vasile Arvinte, *Palia de la Orăștie (1582)*, II. *Studii*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, p. 81–91.
- Gînsac, A.-M. (2013). *Teonimie românească. Concept, metodă, probleme*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași.
- Grass, T. (2002). *Quoi! Vous voulez traduire «Goethe»? – Essai sur la traduction des noms propres allemand-français*, Peter Lang, Berne.
- Ichim-Tomescu, D. (1978). *Observații asupra adaptării morfologice a toponimelor străine în limba română*, în „Limba română”, XXVII, nr. 3, p. 237–242.
- Krašovec, J. (2010). *The Transformation of Biblical Proper Names*, T&T Clark International, New York – London.
- Moatti-Fine, J. (1996). *Les noms de lieux dans Jésus (Josué)*, în **BA**, vol. VI, p. 69–89.
- Moreno Hernández, A. (1988). *El tratamiento de los nombres propios en los textos de Vetus Latina (I y II Samuel)*, în „Emerita. Revista de lingüística y filología clásica”, LXI, fasc. 2, p. 271–287.

- Onu, L. (1984). *Concordanțele lingvistice sau capcanele stabilirii paternității unui text. Probleme de metodă*, în „Limba română”, XXXIII, nr. 2, p. 119–132.
- Pamfil, V. (1982). *Toponime în Palia de la Orăștie*, în „Studii de onomastică”, nr. 3, p. 202–222.
- Rosetti, Al. (1968). *Istoria limbii române de la origini pînă în secolul al XVII-lea*, Editura pentru Literatură, București.
- Savu, S.N. (2011). *Numele propriu în textul biblic românesc. Studiu asupra procesului de adaptare formală*, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași (teză de doctorat).
- Ștef, A.-F. (1996). *Manual de greacă veche*, Humanitas, București.
- Thackeray, H.-J. (1909). *A Grammar of the Old Testament in Greek According to the Septuagint*, vol. I, Georg Olms Verlag, New York, p. 160–172.
- Ursu, N.-A. (2002). *Noi informații privitoare la manuscrisul autograf și la textul revizuit al **Vechiului Testament** tradus de Nicolae Spătarul (Milescu)*, în **BB**, p. I–LIV.